

בלי מפלט, בלי הגנה, בלי ברירה: ככה נראה חום קיצוני עבור מי שאין לו

קשישים, פועלים, עניים וחסרי בית מייצגים רק כמה מהאוכלוסיות שכבר עתה סובלות יותר מאחרות ממשבר האקלים. כתבי "הארץ" יצאו לרחבי הארץ כדי לראות איך נראה חוסר השוויון של מזג האוויר הקיצוני

ניר חסון, בר פלג, הגר שיזף, אלמוג בן זכרי, צפירי רינת 21.09.2020 06:00

צילומים: אמיל סלמן

שריפות ענק חונקות את קליפורניה, האש בוערת ברחבי האמזונס, וגם בישראל - משבר האקלים מורגש היטב. גל החום שנמדד החודש ברחבי הארץ שבר שיאים אפילו ביחס לגלי החום הקשים של השנים האחרונות, ובשבוע אחד, כך נמסר ממד"א, פונו 1,871 בני אדם לבתי החולים בשל פגיעות חום. שניים מהם מתו.

כמו בעולם, גם בישראל, משבר האקלים אינו משפיע על האוכלוסייה בצורה שוויונית, ויש מי שסובל יותר מאחרים. כלל האצבע הישן עובד גם פה: עדיף להיות גבר בריא, צעיר ועשיר מאשר אשה ענייה, זקנה וחולה. כבר עתה ברור שככל שמשבר האקלים יחריף, כך יגדלו גם הפערים בין מי שיש לו את האמצעים להתגונן מפניו לבין אלו שלא, וכי אלו האחרונים יאלצו לשלם בבריאותם ובהידרדרות במצבם הנפשי והכלכלי.

דו"ח של המשרד להגנת הסביבה ומרכז הידע הישראלי לשינויי אקלים ממפה את האוכלוסיות שנמצאות בסיכון הגבוה ביותר להיפגע מהמשבר. אלו כוללות קשישים, עניים, נשים, אנשים עם מוגבלות ופליטים, שיסבלו ממשבר האקלים באופן משמעותי יותר משאר האוכלוסייה. לצד קבוצות אלו ניתן לסמן גם חסרי בית ואנשים שחלק ניכר מעבודתם באוויר הפתוח.

תושבי ישראל יאלצו בשנים ובעשורים הבאים להתמודד עם שלל פגעי אקלים: גלי חום וקור, שיטפונות, שריפות, עליית פני הים ועוד. אבל ההתמודדות הקשה והנפוצה ביותר תהיה מול החום הקיצוני. כפי שקובע השירות המטראולוגי, בעשורים האחרונים "חל גידול מובהק" בממוצע השנתי של ימים חמים, כלומר בימים שבהם הטמפרטורה מטפסת מעל 30 מעלות, ומגמה זו "צפויה להימשך בעשורים הקרובים". מי שנמצאים בתחתית המערכת הכלכלית לא זקוקים להודעות רשמיות, הם כבר מרגישים את השינוי על בשרם. כתבי "הארץ" יצאו לפגוש אותם בשיאו של גל החום האחרון, במטרה לגלות איך נראים החיים עבור מי שנמצא כבר עכשיו בחזית משבר האקלים.

זכריה אל-עדואן בן 50, קם מדי בוקר לפני הזריחה, מתייצב לעבודה בשמש הקופחת בשעה שבע וחצי ומניח את הכלים רק אחר הצהריים. בין לבין הוא מניח תשתיות עבור חברת החשמל - גם בימים

חמים וגם בימים של חום קיצוני, כשהטמפרטורה מטפסת אל מעבר ל-40 מעלות. "בגל החום האחרון עבדנו כרגיל והרגשנו כאילו אנחנו הולכים למות", אמר אל-עדואן השבוע, בזמן שניגב את הזיעה מפניו.

הוא גר בעיירה הפלסטינית עזון בגדה המערבית ועובד בחוץ משנת 1997. במפגש עמו באזור התעשייה מודיעין היה ניתן להתרשם מהעבודה הפיזית שממתינה לו מדי יום: היא כוללת בין היתר משיכת צינורות, חיתוך, פירוק והרכבת מדרכות. הכל נעשה בעוד החום מכביד על הגוף. "לפני שנתיים חטפתי מכת שמש בעבודה ופוניתי לבית החולים", נזכר אל-עדואן. הרופא המליץ לו לנוח תקופה בבית, אך הוא לא היה יכול להישמע לעצתו. "אני חייב לעבוד, יש לי חמישה ילדים. אני לא יכול לנוח".

באותו יום במודיעין עבדו עם אל-עדואן עוד כמה פועלים. גם הם מהגדה המערבית, וגם הם נאלצים לעבוד בתנאים הקיצוניים. כדי להתגונן מהשמש מניחים כל חברי הקבוצה כובעים ובדים על עורפיהם. מדי כמה דקות עוצר אחד מהם את העבודה כדי לשתות מים ולרחוץ את פניו. בעקבות החום קיצר מנהל האתר את יום העבודה בשעה, אבל בשעות השיא של החום עדיין צריך לעבוד כרגיל.

אל-עדואן וחבריו משתייכים לקבוצת אוכלוסייה שחשופה במיוחד לפגעי החום הקיצוני: מי שמוצא את תעסוקתו בחוץ. לצדם אפשר למצוא חקלאים ומנקי רחובות, שגם הם נמצאים בסכנת התייבשות ומכת חום. "כבר עכשיו זה יכול להיות סיכון חיים", אומרת ד"ר מיה נגב, חוקרת בבית הספר לבריאות הציבור באוניברסיטת חיפה. לדבריה, הדבר נכון "במיוחד עבור מי שעוסק בעבודה פיזית, אבל גם למי שרק נמצא בחוץ, כמו מאבטחים". במקרה של הפועלים החשש לבריאותם גדול במיוחד, ואכן, אל-עדואן מספר שראה לא פעם עמיתים מתמוטטים בזמן העבודה.

באחת מהפסקות ההתרענות, הפועלים במודיעין מצביעים על הבגדים ספוגי הזיעה שלהם ומספרים בחיוך על מספר החולצות שהם נאלצים להחליף ביום העבודה. אך למרות האווירה המבודחת, ניכר כי הם חוששים מההשפעות ארוכות הטווח של העבודה הממושכת בחוץ.

"באזור גיל 25 פיתחתי אלרגיה לשמש", אומר אל-עדואן, מפשיל את שרוולי חולצתו וחושף סימנים על עורו. "אני דואג מאיך העבודה בחוץ תשפיע עליי כשאזדקן. כשבנאדם עובד לאורך שנים בחוץ זה משפיע לו על המפרקים, על השרירים, על העור", הוא מוסיף.

לדבריו, החום והעבודה הקשה ממשיכים להשפיע גם כשהוא שב אל בני המשפחה הממתינים בבית, ומתבטאים בעצבנות ובעייפות. "כבר הרבה זמן אני רוצה למצוא עבודה במפעל, עם מזגן", הוא אומר. "אבל לא כל מה שאדם רוצה גם מתממש".

דירת שלושת החדרים של בת אל (בטי) כהן-חלבי בבניין רכבת בשכונת הקטמונים בירושלים היתה חמה מאוד בזמן המפגש עמה, באחד מימי השבוע שעבר ובשיאו של גל החום הקיצוני. ברחבי הבית היה קשה למצוא מפלט מהחום, ולכאורה התבקש להדליק את המזגן. אך כהן חלבי מיהרה לומר: "אני לא מעלה על דעתי להפעיל אותו".

הסיבה לכך פשוטה: כהן חלבי, 46, היא אם יחידנית וחולת סוכרת. בשנים האחרונות היא לא עבדה עקב מצבה הבריאותי, ולפני כמה חודשים נותק ביתה מחשמל בשל חוב לחברת החשמל. הזרם הוחזר במסגרת הסדר, שכלל התקנת מכשיר שאליו כהן חלבי מזינה מראש את סכום הכסף שביכולתה לשלם. להדליק את המזגן הישן לא בא בחשבון והחלופה היא מקלחות מרובות, או מאוורר חבוט שבאמצעותו מתקררים גם שניים מילדיה של כהן חלבי שחיים עמה.

כמו חולי סוכרת אחרים, כהן חלבי חברה בקבוצת סיכון לפגיעה מחום. היא מספרת עד כמה קשה לה ללכת ברגל בשכונה, על היעדר הצל ועל כך שאין לאן להימלט מהחום שמחוץ לביתה. בגל האחרון היא חששה שהיא עומדת להתעלף: "הרגשתי שאני מתה, שאני לא עומדת בזה. לא יכולתי לסבול את זה".

המצב מזמן לכהן חלבי דילמות באופן יומיומי. התרופות שלה, למשל, חייבות להיות במקרר. "איהי בסכנה אם התרופות לא יהיו בקירור", היא אומרת, "אני מחשבת כל הזמן מה להדליק ומה לא. אם היה לי קצת יותר כסף הייתי מדליקה מזגן לשבוע שלם בלי הפסקה".

ילדיה של בטי מוצאים דרכים משלהם להתמודד עם החום הכבד. מאור בן ה-12 מתקלח במים קרים או הולך לאביו שבביתו יש מזגן פעיל. חברים לא באים אליו הביתה והוא גם לא מדבר איתם על המצב. "זה לא עניינם", הוא מסביר בפשטות.

הבת הודיה, 20, נמצאת בחל"ת בתקופת הקורונה ומתוסכלת מהמצב. כדי להתקרר היא פנתה לאלתורים: היא לוקחת ציפה של שמיכה שאותה היא מסדרת בצורת אוהל על המיטה. את המאוורר היא מכוונת לתוכה, וככה, בחלל הקטן שנוצר, היא מצליחה לעבור את גלי החום. "אין לנו הרבה אופציות", היא אומרת. "לפעמים אני מנסה לצאת מהבית כמה שאפשר, כדי להיות במקום אחר. מחר אני מקווה להתחיל ולחזור לשגרה שלי. לחזור לעבוד כקופאית בסופרמרקט. אז יהיה קל יותר להתמודד עם החום, כי הקופות בדיוק באמצע בין המקרר של החלב למעדנייה".

בני משפחת כהן חלבי הם מי שמוגדרים כסובלים מ"עוני אנרגטי" - אנשים שאין להם אמצעים להקל את החום הכבד בקיץ או לחמם את ביתם כראוי בחורף. על פי נתוני האגודה לזכויות האזרח, ישנם בישראל אלפי משקי בית שסובלים מניתוק החשמל בשל חובות כלכליים מדי שנה. "יש כאלו שהולכים לישון על הגג כדי להתמודד עם החום, או שמים סדינים רטובים על החלון כדי שיורגש כמו מזגן, או זורקים אוכל ותרופות כי אין חשמל למקרר", אומרת רעות שאער, מנהלת פניות הציבור באגודה. על פי התחזיות, מצבם של רבים מאנשים אלו צפוי להחמיר, שכן הם נוטים להיות חשופים לפגעי אקלים בעבודה או בדרך אליה, והשכונות שלהם בנויות פחות טוב להתמודדות עם מזג אוויר קשה.

בבוקר יום חמישי בשבוע שעבר, כשהטמפרטורה בבית שאן כבר עלתה ל-38 מעלות, רוסאנה קלאס ידעה שהיא עומדת בפתחו של עוד יום קשה. קלאס בת ה-68 צלחה זה עתה שורה ארוכה של ימי חום קיצוני, שבשיאם נמדדו 44 מעלות בעיר. אבל כפי שהיא עצמה מספרת - גם בימים "המתונים" החום בשעות הצהריים בביתה בלתי נסבל. "אין הגנה, בפנים זה כמו תנור אפייה", היא אומרת. בחוץ, כמובן, המצב אינו טוב יותר.

העיר בית שאן היא מקום חם, ובאופן טבעי רבים מסתמכים על המזגן כדי שיצנן אותם. הבעיה היא שלא כולם יכולים להרשות לעצמם להפעיל אחד. "החודש הדלקתי הרבה ואני מחכה, אני פוחדת פחד מוות מהחשבון", מספרת קלאס. בדרך כלל היא משתמשת במאוורר כדי להתקרר, ואת רוב שעות היום היא מעבירה על מיטה או כורסה במרפסת הבית הקטן של עמידר שבו היא גרה. ביום חם באוגוסט האחרון היא איבדה את ההכרה בזמן שישבה על הכורסא בחוץ, "פתאום התעוררתי בבית החולים. לא הבנתי מי הזמין אמבולנס", היא נזכרת. משעות הערב היא נמצאת רק בגינת הבית ולפעמים היא גם ישנה בחוץ.

קלאס עבדה בעבר כעורכת דין ואחר כך כמזכירה משפטית. לפני ארבע שנים היא חלתה במחלת ריאות ומאז היא מוגבלת בתנועה ונזקקת בלון חמצן צמוד. אך אפילו אם היתה בריאה, קלאס עדיין היתה נחשבת לחברה בקבוצת סיכון מפאת גילה. מחקרים מראים כי מבוגרים מעל גיל 65 רגישים יותר לחום מחלקים גדולים של האוכלוסייה, בסכנה גוברת לסבול משבץ וממכות חום, והייצוג שלהם בקרב המתים מגלי חום ברחבי העולם תמיד גבוה. כך למשל היה בגל החום חסר התקדים באירופה ב-2003, שבסופו נמנו כ-70 אלף מתים, רובם קשישים, רבים מהם חיו בגפם בבתים ללא מיזוג.

איריס ברעם, המטפלת וחברה של קלאס, מספרת שכל הקשישים שלהם היא מסייעת סובלים מבעיות הדומות לאלו של קלאס. אחת מהן אף הסתכסכה עם המטפלת הזרה שלה משום שהמטפלת מבקשת להשאיר את המזגן דולק. "היא מעדיפה לוותר על העזרה ולהיות לבד כי היא מרגישה שהיא לא יכולה לשלם", מספרת ברעם על אותה אשה. במועדון גיל הזהב בבית שאן מוסיפים כי ישנם קשישים שהולכים לשבת בקניון המקורר במשך שעות כדי לחסוך את הוצאות החשמל.

"אני אומרת לרוסאנה שיש שעות שהיא חייבת להדליק את המזגן", אומרת ברעם, "אני מפחדת שיקרה לה משהו". אך עבור קלאס המצב אינו כה פשוט. "אמא שלי היתה אומרת שאני צריכה לחיות כמו שאני יכולה ולא כמו שאני רוצה", היא אומרת.

מחברת הדו"ח על האוכלוסיות הרגישות, ד"ר קרני קריגל, עמיתת ממשק של האגודה הישראלית לאקולוגיה וסביבה במשרד להגנת הסביבה, מסבירה כי עם החרפת משבר האקלים, אוכלוסיית הקשישים הצומחת צפויה להיות גם אחת הפגיעות ביותר. "רגישים במיוחד הם קשישים שחיים בעוני, קשישים שחיים לבד או כאלו בעלי מוגבלויות", היא אומרת. לדבריה, גם במדינות שיש להן תוכניות להתמודדות עם משבר האקלים חסרה התייחסות מעמיקה לאוכלוסיות הפגיעות, שכן לרוב מתייחסים לתשתיות ולמערכות אקולוגיות ולא נותנים מענה לתחום החברתי.

ד"ר חגי ליון, מבי"ס לבריאות הציבור באוניברסיטה העברית והדסה ויו"ר איגוד רופאי בריאות הציבור, מדבר על "פרדוקס המניעה". כלומר, מצב שבו מתעסקים בשוטף ולא בחשוב. לדבריו, "שינוי האקלים הוא כאן ועכשיו, וצריכים להיערך עכשיו. גם בתוך מערכת הבריאות הצוותים לא מכירים. הבעיה היא שלא רואים את הנפגעים - אדם שנמנע לצאת מביתו בגלל החום ולכן לא עושה כושר ולכן משמין וחוטף התקף לב. בסיבת המוות כתוב התקף לב, לא אקלים".

כבר קרוב ל-20 שנה שעבד אל-אעצם רועה את עדר הכבשים שלו בגבעות של עוטף עזה. הוא מתגורר ביישוב הבדואי אבו תלול ליד דימונה, אך נאלץ להרחיק מערבה למקום שבו יש מזון עבור

העדר. השנה הוא חוכר שטח מקק"ל ליד קיבוץ כיסופים, שם הוא בנה סוכה עטופה בדים ורשתות צל שבה הוא העביר את רוב זמנו בחודשי הקיץ החמים.

"אני רגיל להתמודד", עונה אל-אעצם בן ה-56 כשהוא נשאל על החום הכבד, אך גם מודה שהתנאים הופכים קשים יותר עם הזמן. "בכל שנה זה נהיה גרוע יותר", הוא אומר. עובדה זו, כך הוא מספר, מכריחה אותו למצוא דרכים חדשות להתמודד עם החום. כך למשל, בשנים האחרונות אימץ אל-אעצם פטנט להורדת חום הגוף - הוא מרטיב שמיכה במי השתייה ומתעטף בה, וכך עושים גם ילדיו ונכדיו שמסייעים לו עם העדר.

אל-אעצם בוחר לעבוד כרועה צאן. זהו תחום העיסוק שלו כל חייו ועל כן הוא ממשיך בו על אף החום הכבד. אך ברור כי אין מדובר בהתמודדות קלה. באותו יום ספטמבר חם הודיעה לו אשתו כי החום משפיע עליה והיא מתכננת לשוב לביתם באבו-תלול כדי לנוח. אל-אעצם הבין ללבה. "באמת שחם פה בימים האחרונים", הוא אומר.

כ-80 קילומטר מזרחית מהסוכה של אל-אעצם מתגורר חליל אל-עמור בכפר הבדואי הלא מוכר אל-סירה. אל-עמור, מורה ופעיל חברתי בן 55, הביא לאחרונה מצנן לביתו, ובערבים חמים במיוחד מתיישבים כל בני המשפחה סביבו בסלון ונותנים לרוח הצוננת לקרר אותם. היעדר תשתית החשמל מונע מבני המשפחה להשתמש במצנן מדי יום, והמערכת הסולארית שהתקינו לא חזקה מספיק כדי לתמוך במזגן. "בלילות אנחנו לא תמיד לא מצליחים לישון בגלל החום", מספר אל-עמור, אב לשבעה ילדים שארבעה מהם עדיין מתגוררים עמו. "לפעמים אנחנו יוצאים כולם לישון בחוץ כדי ליהנות מקצת בריזה, אבל זה מסוכן עם כל העקרבים והנחשים".

אל-עמור מספר שהמערכת הסולארית מאפשרת "קצת תאורה, מקרר, שזה הדבר הכי חשוב. אבל למעשה, גם אותו אנחנו נאלצים לפעמים לכבות כשהמערכת מצפצפת ומודיעה שהסוללות עומדות להתרוקן". כדי להצטנן בחום המדברי הכבד משתמשת המשפחה במאווררים. "אנחנו גם מרטיבים, בעיקר את הילדים, ככה עם הבגדים במים. תמיד דואגים לרחוץ להם את הראש כולו ולא מנגבים כדי שהמים יוכלו לטפטף".

תושבי הכפרים הבדואים הלא מוכרים בנגב הם הקבוצה שהכי סובלת מעוני אנרגטי בישראל. ד"ר נעמה טשנר, חוקרת במחלקה לגיאוגרפיה ופיתוח סביבתי באוניברסיטת בן גוריון, חיפשה אוכלוסיות אחרות בעולם המערבי שניתן להשוות לבדואים, והגיעה למסקנה ש"אין שום דבר דומה לזה". לדבריה, חלק מהבעיה הוא שאף רשות לא יודעת בדיוק בכמה בני אדם מדובר. להערכתה של החוקרת ישנם כ-75 אלף תושבי הכפרים הלא מוכרים שאינם מחוברים לחשמל - מספר שאינו מתייחס לתושבי כפרים שנמצאים בתהליכי הסדרה וממתינים לחיבור לחשמל.

עד לפני כעשור השתמשו רבים מהבדואים בגנרטורים המופעלים בסולר, דבר שגרם לעלייה חדה במחלות נשימה ובעיות הקשורות לזיהום אוויר, ובשנים האחרונות הופכים הלוחות הסולאריים לייצור חשמל נפוצים יותר. אך טשנר מסבירה שהלוחות לא מספקים פתרון מלא, וגם כעת, לרבים מתושבי הכפרים הלא מוכרים "אין לאן לברוח" מהחום. לדבריה, הגיע הזמן להתייחס לאנרגיה כפי שמתייחסים למים ולראות בחשמל זכות בסיסית לחיים בכבוד.

זה הקיץ השני של סאמי (שם בדוי) ברחוב. יש לו משפחה וילדים שמחכים לו בצפון הארץ, אבל הוא מכור לנייס גאי. להבדיל מרבים אחרים ברחוב סאמי עדיין מתפקד ורוב יומו מתמקד בחיפוש צל. הקיץ הזה, הוא אומר, הרבה יותר קשה מהקודם. "חם מאוד בחודש האחרון. השבוע שעבר היה חם אימים. כל השנה הזו חמה, אבל אין מה לעשות. פעם-פעמיים בשבוע הולכים להתקלח בים כדי להתקרר".

הפעם האחרונה שהוא הרגיש מזגן היתה לפני חודש וחצי, והפעם האחרונה שישן במיזוג היתה לפני שנה, לפני שהגיע לרחוב. "אני מתגעגע למזגן", הוא אומר. "אתה לא מצליח לישון בחום הזה ברחוב".

המחסור בשינה מפריע לסאמי. "כל שעה מגיעים גנבים לקחת לנו טלפון או את מה שיש לנו. עד שאתה נרדם, בחמש בבוקר, חם למות ברחוב", הוא מספר. את הציוד שלו הוא מאחסן על גג של סככה בכניסה לגינת לוינסקי, וכשמישהו מתקרב לשם הוא שומר על הציוד בגופו.

"כדי לשתות אני קונה קרח ויש לי קלקר. אני שם בתוכו את הקרח שיימס וככה יש לי מים קרים כל הזמן", הוא מספר. שתייה קרה היא מצרך מבוקש בקרב דרי הרחוב, והיחידה העירונית המטפלת בהם מחלקת בקבוקי מים לכל דורש, אך חלקם משתמשים בהם ככלי עישון משום שהם כה מכורים לסמים.

לפי הערכות מומחים, כ-50% מדרי הרחוב של ישראל מתרכזים בתל אביב, ורבים מהם, כמו רוב מבקשי המקלט, נמצאים בשכונות דרום העיר. בשנים האחרונות השוו חוקרים בין שכונות דרום העיר לצפון בתל אביב ומצאו הבדלי חום משמעותיים בין אזורים אלו. כך למשל, מחקר שערכו חוקרים ממכללת בית ברל ואוניברסיטת תל אביב ופורסם החודש בכתב העת Atmosphere, מצא כי טמפרטורות פני השטח בשכונות הדרום, ובראשן פלורנטין ושפירא, היתה חמה בשיעור של שש עד שמונה מעלות לעומת שכונות הצפון. לפי החוקרים, סיבה עיקרית לכך היא הפער בכמות הצמחייה בין חלקי העיר, שנובע מהעובדה כי הבנייה הצפופה בשכונות הדרום אינה מותירה מקום רב לפיתוח ירוק. באזורים כאלו קרינת החום מאספלט וממבנים מגבירה את מה שידוע כאי החום העירוני.

עיריית תל אביב מתכננת להשתמש בנטיעות עצים בהיקף נרחב כדי לשפר את תנאי האקלים בשכונות הדרום, ולדברי ד"ר בועז קידר, מנהל מחלקת תכנון בר קיימא ואנרגיה בעירייה, כבר יש תקציב משמעותי לתחילת פעילות נטיעת עצים. במקביל הודיעה העירייה כי תקשיח את התנאים למתן היתר לכריתת עצים קיימים. אך חרף אמירה זו, העירייה מתכננת להרוס את הגינה היחידה שנמצאת בשכונת נווה שאנן בדרום העיר לטובת בניית בית ספר, וכחלק מתוכנית ההריסה צפויה גם לכרות 36 עצים.

בגינה זו, גינת לוינסקי, נוהג סאמי לשכב ולנוח. "אני מסדר את היום שלי לפי החום. בבוקר אני מחפש צל. יושב על הדשא ומחפש צל. הולך מתחת לעצים", הוא מספר. הגינה אמנם מספקת צל אך היא מוזנחת, גם הברזיות מטונפות, ודי ברור מדוע הרוב הגדול של האנשים יעדיף להימנע מהן. בינתיים, סאמי מהרהר ביום שעבר עליו וביום שיגיע. "השעות עשר עד שתיים עשרה הן הכי חמות", הוא אומר, "חם מאוד מהמדרכה. אני ישן מתחת לסככה על ספסל ואני מרגיש את החום נפלט ממנה".